

Γεφυρώνοντας πολιτισμικές αποστάσεις στην παιδική λογοτεχνία

Προσεγγίσεις του διαπολιτισμικού ρόλου τους

Επιμέλεια έκδοσης: **Σοφία Γαβριλίδου**

Συγγραφείς: Διαμάντη Αναγνωστοπούλου
Αλέξανδρος Ακριτόπουλος
Σοφία Γαβριλίδου
Αγγελική Γιαννικοπούλου
Αλεξάνδρα Κ. Ζερβού
Τζίνα Καλογήρου
Μένη Κανατσούλη
Αναστασία Καραγιάννη
Μαρία Καραγιάννη
Ανδρέας Καρακίτσιος
Ελπινίκη Νικολουδάκη-Σουρή
Αναστασία Οικονομίδου
Γιάννης Σ. Παπαδάτος
Γεώργιος Παπαντωνάκης
Μαρίτα Παπαρούση
Δημήτρης Πολίτης

Σημείωμα του εκδότη

Με ιδιαίτερη τιμή παραδίδουμε στο αναγνωστικό κοινό το παρόν βιβλίο, σε επιμέλεια της Σοφίας Γαβριλίδου, στενής συνεργάτιδας του εκδοτικού μας οίκου που έφυγε αδόκητα και πρόωρα από τη ζωή τον περασμένο Νοέμβριο. Η επιμέλειά του είχε ολοκληρωθεί από την ίδια.

Φρόσω Μιχάλη

Λεωνίδας Μιχάλης

UNIVERSITY STUDIO PRESS

Εκδόσεις Επιστημονικών Βιβλίων & Περιοδικών

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2021

- Cai, Mingshui. «Can we fly across cultural gaps on the wings of imagination? Ethnicity, experience, and cultural authenticity». *The New Advocate*, vol. 8, no. 1, 1995, pp. 1-16.
- _____. «Multiple Definitions of *Multicultural Literature*: Is the Debate Really Just 'Ivory Tower' Bickering?». *The New Advocate*, vol. 11, no. 4, 1998, pp. 311-324.
- Carrington, Bruce. «Social Mobility, Ethnicity and Sport». *British Journal of Education*, vol. 7, no. 1, 1986, pp. 3-18. doi.org/10.1080/0142569860070101
- Crompton, Rosemary. *Class and Stratification*. 3rd edition. Cambridge: Cambridge University Press-Polity Press, 2008.
- Crook, Stephen, Pakulski, Jan, and Waters, Malcolm. *Postmodernization: Change in Advanced Society*. London: Sage, 1992.
- Crowe, Chris. *More than a Game: Sports Literature for Young Adults*. Lanham, MD: The Scarecrow Press, 2004.
- Detweiler, Robert. «Games and play in modern American fiction». *Contemporary Literature*, vol. 17, no. 1, 1976, pp. 44-62. doi: 10.2307/1207556
- Dixon, Bob. *Catching them young. Sex, Race and Class in Children's Books*, vol. 1. London: Pluto, 1977.
- Durkheim, Emile. *Suicide: A study in Sociology*. Glencoe, IL: The Free Press, 1951.
- Jones, Stephanie. «Grass houses: Representations and reinventions of social class through children's literature». *Journal of Language and Literacy Education*, vol. 4, no. 2, 2008, pp. 40-58, www.coe.uga.edu/jolle/vol_4_2.html
- Κανατσούλη, Μένη. *Αμφίσημα της Παιδικής Λογοτεχνίας: Ανάμεσα στην Ελληνικότητα και την Πολυπολιτισμικότητα*. Αθήνα: Σύγχρονοι Ορίζοντες, 2002.
- Kincheloe, Joe L., and Steinberg, Shirley R. *Changing multiculturalism*. Buckingham: Open University Press, 1997.
- Marx, Carl. *Economic and Philosophic Manuscripts of 1844*. Translated by Martin Milligan. New York: International Publishers, 1964.
- Pakulski, Jan, and Waters, Malcolm. *The Death of Class*. London: Sage, 1996.
- Schilling, Chris. «Educating the Body: Physical Capital and the Production of Social Inequalities». *Sociology*, vol. 25, no. 4, 1991, pp. 653-672. doi.org/10.1177/0038038591025004006
- Seeman, Melvin. «On the meaning of alienation». *American Sociological Review*, vol. 24, no. 6, 1959, pp. 783-791.
- Weber, Max. *The Theory of Social and Economic Organization*. Translated by Talcot Parsons. New York: The Free Press, 1964.
- Williams, Raymond. *Keywords*. London: Flamingo, 1985.
- Wojcik-Andrews, Ian. «Introduction: Notes towards a Theory of Class in Children's Literature». *The Lion and the Unicorn*, vol. 17, no. 2, 1993, pp. 113-123.
- Wright, Erik Olin. «Conclusion: If 'class' is the answer, what is the question?». *Approaches to Class Analysis*, Erik Olin Wright (ed.). Cambridge: Cambridge University Press, 2005, pp. 180-192.
- Yuill, Chris. «Forgetting and remembering alienation theory». *History of the Human Sciences*, vol. 24, no. 2, 2011, pp. 103-19.

Μεταξύ Πολυπολιτισμικότητας και Διαπολιτισμικής Ερμηνευτικής Ταυτότητας και Ετερότητας στα Λογοτεχνικά Κείμενα για Μη Ενήλικους Αναγνώστες

Δημήτρης Πολίτης

Αναπληρωτής Καθηγητής, Τμήμα Επιστημών Εκπαίδευσης
και Αγωγής στην Προσχολική Ηλικία, Πανεπιστήμιο Πατρών

Γενικά – Εισαγωγικές επισημάνσεις

Ο χώρος και ο χρόνος που μοιράζονται οι πολιτισμοί των καιρών μας ενεργοποιούν μια επίπονη διαδικασία αυτοπροσδιορισμού, ενώ προβάλλουν τη συνύπαρξη των ετεροτήτων και επιτάσσουν την ανάγκη διαχείρισής τους. Αν, μάλιστα, εκληφθεί ως δεδομένη ή διατυπωθεί ως υπόθεση εργασίας η άποψη που θέλει την έννοια της πολυπολιτισμικότητας να αφορά συνεχώς διαμορφούμενες πραγματικότητες και να διατρέχει όλες σχεδόν τις πτυχές της ατομικής/συλλογικής καθημερινότητάς μας, τότε η διαπολιτισμική ερμηνευτική της μετατρέπεται σε αναγκαιότητα (Αντωνοπούλου κ.ά. 141-143). Σε μια τέτοια προοπτική και στο πλαίσιο της παρούσας σύντομης μελέτης, η προβληματική που αναπτύσσεται –αναφορικά με τη δυναμική και το περιεχόμενο των όρων: «πολυπολιτισμικότητα», «διαπολιτισμικότητα», «ταυτότητα», «ετερότητα»– προσανατολίζεται μεθοδολογικά σε περισσότερο διευρυμένες θεωρήσεις των ζητημάτων που τους συμπλέκουν.

Πέρα από τις άλλες πολιτισμικές εκφάνσεις και πραγματώσεις τους, σημαντική και επικουρική παράμετρο παρόμοιων θεωρήσεων συνιστά η Λογοτεχνία, αφού η μυθοπλαστική αναπαράσταση αλλά και το ατομικό βίωμα (του συγγραφέα ή του αναγνώστη) έχουν τη δυνατότητα να προσδιορίζονται συλλογικά, συνιστώντας τη βάση

αναπαραγωγής ή αποδόμησης δομικών στοιχείων, στερεοτύπων και πρακτικών. Ιδιαίτερα τα λογοτεχνικά κείμενα που απευθύνονται σε μη ενήλικους αποδέκτες –διαθέτοντας τη δυναμική του λόγου που διαμεσολαβεί στη δραστικότερη πρόσληψη κοινωνικών νοημάτων και στην αμεσότερη σχέση των ατόμων με τις κοινωνικές δομές, οπότε και δυνητικά διαμορφώνει υποκειμενικότητες– φαίνεται ότι μπορούν να συμβάλλουν αποτελεσματικά στην εμπειρία της πολυπολιτισμικής συνύπαρξης και στις διαδικασίες της διαπολιτισμικής διαχείρισης/ερμηνευτικής της (Γαβριηλίδου 1· Πρεβεζάνου 57-58· Norton 530-532· Κανατσούλη, *Αμφίσημα* 28-32). Αυτό, τουλάχιστον, πιστοποιείται ακόμη και στο πλαίσιο της παρούσας σύντομης μελέτης μέσα από μια ενδεικτική, αναγκαστικά όχι εξαντλητική, προσέγγιση κάποιων αντιπροσωπευτικών μυθοπλαστικών αφηγήσεων, στην πλειοψηφία τους μεταφρασμένων στα Ελληνικά από άλλες γλώσσες, οι οποίες διασταυρώνονται με την παραπάνω υπόθεση/προβληματική και απευθύνονται σε μη ενήλικους αναγνώστες κατά τις, κρίσιμες και ενδιαφέρουσες πολιτισμικά, πρώτες δεκαετίες του αιώνα μας.

Μολονότι οι όροι «πολυπολιτισμικότητα» και «διαπολιτισμικότητα» πολύ συχνά συγχέονται ή χρησιμοποιούνται μάλλον παραπληρωματικά, χρειάζεται να επισημανθεί ότι το ειδικό βάρος του καθενός καθορίζεται από τα κοινωνικά προσδιορισμένα σημαινόμενά του αλλά και από τη δυναμική των επιμέρους εννοιών που περιλαμβάνει. Έτσι, όταν η πολυπολιτισμικότητα χαρακτηρίζει την κοινωνική κατάσταση που προκύπτει από τις μετακινήσεις ανθρώπων και πολιτισμών ή από την εθνοτική ποικιλία σε κοινωνίες που πριν χαρακτηρίζονταν από ομοιογένεια, η διαπολιτισμικότητα έρχεται να διαχειριστεί τα όσα συνεπάγεται αυτή η κατάσταση και να υποδηλώσει τους συσχετισμούς των διαφόρων πολιτισμικών κεφαλαίων που υποστασιοποιούν την πολυπολιτισμική αλληλεπίδραση (Μπουγιουκλή 7-9· Νικολάου). Με άλλα λόγια, αν η πολυπολιτισμικότητα αναφέρεται στην «υπάρχουσα κατάσταση», στο «τι είναι», η διαπολιτισμικότητα εκφράζει τη θεωρία και την πράξη της διάδρασης διαφορετικών μεταξύ τους πολιτισμικών συνεισφορών (Αντωνοπούλου κ.ά. 141), το εννοιολογικό *modus operandi* των χρό-

νων μας (Τζιόβας), δηλαδή το «τι θα έπρεπε να είναι» (Μπουγιουκλή 7). Τελικά, αν η «πολυπολιτισμικότητα» είναι το δεδομένο, η διαπολιτισμικότητα προβάλλει ως το ζητούμενο. Κατά συνέπεια, η δεύτερη προϋποθέτει την πρώτη, χωρίς όμως να είναι συνώνυμοι ή ταυτόσημοι όροι (Μπουγιουκλή 7), ενώ και οι δύο σχολιάζουν με το δικό τους τρόπο την πολυμορφία των δυναμικών στοιχείων του πολιτισμού, όπως είναι οι ταυτότητες και οι ετερότητες. Παρόμοια, η φαινομενικά αντιθετική, ή η όποια, σχέση των όρων «ταυτότητα» και «ετερότητα» ουσιαστικά παραπέμπει στη «διαλεκτική σχέση του εαυτού και του άλλου» αλλά και στη συμπληρωματική τους συνύπαρξη, όπου ο ένας προϋποθέτει τον άλλο και ετεροπροσδιορίζεται σε σχέση με αυτόν, ενώ και οι δύο συνιστούν δομικά στοιχεία της ανθρώπινης υποκειμενικότητας (Πρεβεζάνου 57).

Από την «Πολυπολιτισμικότητα» στη «Διαπολιτισμικότητα» και στην «Πολιτισμική Ερμηνευτική»

Η παραδοχή ότι βιώνουμε μια εποχή ραγδαίων κοινωνικών και πολιτικών αλλαγών αποτελεί μια από τις πολλές κοινότητες επισημάνσεις που ο σύγχρονος άνθρωπος επιστρατεύει, όταν πραγματεύεται τη ζωή του, η βασική ορίζουσα της οποίας προσδιορίζεται κυρίως από τον υψηλό βαθμό εθνικής και πολιτισμικής διαφοροποίησης. Αναφερόμαστε στην «πολυπολιτισμικότητα», στον «πολυπολιτισμό», που αμφισβητεί συγχρονικά πλέον και όχι ετεροχρονισμένα την πραγματική ή φαντασιακή εθνική μας ομοιογένεια, επιφέροντας αλλαγές στη διαδικασία συγκρότησης των ατομικών και συλλογικών ταυτοτήτων. Παράλληλα, ως αντικείμενο διαπολιτισμικών θεωρήσεων, προβάλλει νέα σχήματα πολιτικο-κοινωνικής οργάνωσης και νέες μορφές συμβίωσης, όπου κυριαρχεί η ανεκτικότητα, η αποδοχή του διαφορετικού και του μη οικείου, η ελευθερία της έκφρασης, η διαμόρφωση ατόμων που είναι ικανά να επεξεργάζονται και να νοηματοδοτούν πολλαπλά ερεθίσματα (Μανιάτης και Πολίτης 1228). Κατά συνέπεια, η «διαπολιτισμικότητα», ο «διαπολιτισμός», συνιστά μια διαλεκτική διαδικασία, μια δυναμική κριτική ολοκλήρωση πολιτισμών που συναντιούνται και αλληλοεπτη-

και οδηγείται σε βαθύτερη αυτοσυνειδησία. Παρεμφερή σχόλια θα μπορούσαν να προκαλέσουν και δύο άλλα εικονογραφημένα βιβλία για μικρά παιδιά: *Το Κάτι Άλλο* της Κάθριν Κέιβ και *Η Μιμή με τα Μεγάλα Αφτιά* του Κέστερ Σλεντς. Το Κάτι Άλλο υποτάσσεται στο συλλογικό στερεότυπο και φαίνεται από την αρχή να απαρνείται την ιδιαίτερη ατομικότητά του, δοκιμάζοντας χωρίς επιτυχία πολλούς τρόπους να μοιάσει στους άλλους και βιώνοντας, τελικά, την απόρριψη και τον αποκλεισμό. Όταν, όμως, αναπαράγει την απορριπτική στάση των άλλων και δεν δέχεται στο σπίτι του αμέσως έναν διαφορετικό από αυτό επισκέπτη, το Κατιτί, συνειδητοποιεί τη δική του ταυτότητα μέσα από την οντότητα του «άλλου». Με παρόμοια διάθεση, η Μιμή που ξεχωρίζει για τα μεγάλα της αυτιά δεν αποδέχεται τη μορφική ιδιαιτερότητά της και βρίσκει, τελικά, στήριξη στον πράσινο Βατραχούλη που έχει τις δικές του σωματικές ιδιαιτερότητες. Και στις δύο τελευταίες περιπτώσεις οι ήρωες βιώνουν μαζί την υποκειμενικότητά τους, αλλά απομονωμένοι από τους άλλους, τους «κανονικούς». Τέτοιες μυθοπλασίες, ωστόσο, θεωρούμε ότι συντηρούν κάπως αμήχανα κυρίαρχες κατηγοριοποιήσεις, ενώ εξαντλούν τη δυναμική τους στην πρόκληση της κοινωνικής ή αναγνωστικής ευαισθησίας μας και, συνακόλουθα, στην ενεργοποίηση μιας «πολιτικά ορθής» συμπάθειας προς τους αποκλεισμένους.

Σε κάποια άλλα βιβλία ο «άλλος» δεν αρνείται την ταυτότητά του, αλλά προσπαθεί να την επιβάλει, επιχειρώντας να ανατρέψει ή να αγνοήσει τα στερεότυπα που τον εμποδίζουν. *Η Μέλπω η Μοναδική* της Μαρίας Ρουσάκη είναι ένα καλό παράδειγμα αυτής της ομάδας των βιβλίων, προβάλλοντας την ουσία μιας σύγχρονης διαπολιτισμικής διαχείρισης: το υποκείμενο δεν είναι παθητικός αποδέκτης των κοινωνικών νοημάτων, αλλά συμμετέχει ενεργητικά στη διαδικασία δόμησης της ταυτότητάς του και διεκδικεί μέχρι το τέλος της μυθοπλασίας τη διαφορετικότητά του. Αν και εικονογραφικά, τουλάχιστον, φτάνει στο σημείο να φαίνεται γραφική (φορώντας ένα τεράστιο κόκκινο καπέλο, περίεργα γυαλιά κ.ά.), η Μέλπω αντιστέκεται μέχρι το τέλος στην επιβολή της ομοιόμορφης εμφάνισης. Έτσι, αντιτάσσεται με χιούμορ σε κάθε προσπάθεια συμμόρφωσής της προς τα στερεότυπα και υπερβαίνει τις κατηγοριο-

ποιήσεις που επιβάλλει ο σχολικός θεσμός. Παρόμοια, η συνεσταλμένη αρχικά δεσποινίς Χάνικατ, στο εικονογραφημένο βιβλίο του Τζεφ Μπριμπό *Το Καπέλο της Δεσποινίδος Χάνικατ*, υποδέχεται μαζί με τους άλλους κατοίκους μιας μικρής πόλης τη βασίλισσα, φορώντας στο κεφάλι της ένα ασυνήθιστο καπέλο με ένα ζωντανό κοτόπουλο στην κορυφή του. Παρά τις αντιδράσεις των συμπολιτών της, η δεσποινίς Χάνικατ υπερασπίζεται με πάθος και μέχρι το τέλος το δικαίωμά της να φοράει ό,τι θέλει. Τόσο η Μέλπω όσο και η δεσποινίς Χάνικατ αναστοχάζονται για τη συλλογικά προσδιορισμένη ταυτότητά τους και φτάνουν σε μια διαλεκτική-συγκρουσιακή συγκρότηση της ετερότητάς/υποκειμενικότητάς τους, καταφέροντας να μετατρέψουν τη διαφορετικότητά τους σε συνήθεια. Ακόμη και η μικροσκοπική Τίνκα, στο πλούσια εικονογραφημένο βιβλίο *TINKA: Το Μικρότερο Προβατάκι του Κόσμου!* της Rainy Dohaney, αποδέχεται πρώτα εκείνη τη διαφορετικότητά της. Αντιδρά στην περιθωριοποίηση και την απόρριψή της από τα άλλα «κανονικά» πρόβατα, ενώ τολμά να συνάψει φιλίες, συνειδητοποιώντας ότι η μοναδικότητά της την κάνει ξεχωριστή και αποδεικνύοντας, τελικά, ότι στερεοτυπικές κατηγοριοποιήσεις του τύπου «μικρός-μεγάλος» είναι σχετικές.

Υπάρχουν, ωστόσο, και βιβλία για μη ενήλικους αναγνώστες, όπου οι ήρωες αποφεύγουν την απόρριψη, επιλέγοντας την απομόνωση και, τελικά, την περιθωριοποίηση, μέχρι να διασταυρωθούν με τους άλλους που θα αποδεχτούν τη διαφορετικότητά τους ή θα τους αφήσουν στην ησυχία τους. Ο γιγαντιαίων διαστάσεων Ροδόλφος, για παράδειγμα, στο βιβλίο της Ghislaine Biondi *Ο Γίγαντας και τα Πουλιά*, αφήνει την πολιτεία του, απογοητευμένος από την απορριπτική συμπεριφορά των ανθρώπων, για να ζήσει στο δάσος. *Ο Άνθρωπος με την Κόκκινη Μύτη* της Ούρζελ Σέφλερ, ο αποκαλούμενος Ντομάτας που στο βιβλίο δεν έχει όνομα και αντιμετωπίζεται ως «ξένος», εγκαταλείπει την πόλη του και κρύβεται στο δάσος, όταν τον υποψιάζονται για ληστεία εξαιτίας της παράξενης εμφάνισής του. Ο μοναχικός Πιμ, στο μυθιστόρημα *Ο Κονσερβοσυλλέκτης* του Κυριάκου Μαργαρίτη, ζώντας μόνος του σε ένα απομακρυσμένο σπίτι, θα προτιμήσει τη μοναξιά του αλλά και την παρέα της μου-

σικής από την παρέα των ανθρώπων που τον θεωρούν ιδιόρρυθμο και αλλόκοτο. Και οι τρεις ήρωες θα βιώσουν αρχικά την περιθωριοποίηση, για να γνωρίσουν τελικά την όποια αποδοχή και να ζήσουν ήσυχα: ο Ροδόλφος μέσα από τη φιλία του με τα πουλιά, ο Ντομάτας με τη συμπαράσταση των παιδιών, ο Πιμ με τη βοήθεια του έρωτα.

Πέρα από τη μυθοπλαστική –και εικονογραφική στα περισσότερα– διαχείριση της ταυτότητας/ετερότητας και άσχετα από το βαθμό προώθησης των αρχών μιας σύγχρονης διαπολιτισμικής θεώρησης (Αντωνοπούλου κ.ά. 142-143· Maniatis), σε όλα σχεδόν τα λογοτεχνικά βιβλία που σχολιάσαμε παραπάνω οι μη ενήλικοι αναγνώστες έχουν τη δυνατότητα της επαφής με το διαφορετικό αλλά και την ευκαιρία του αναστοχασμού με αφορμή τα στερεότυπα που εκτίθενται, που συντηρούνται ή υπονομεύονται, που διαιωνίζονται ή αναιρούνται. Έτσι, συνειδητοποιούν ότι δεν μπορούν να υπάρξουν χωρίς τους άλλους, δηλαδή ότι η ετερότητα προϋποθέτει την ταυτότητα και είναι αναπόσπαστο κομμάτι της, ότι τον ξένο τον «κουβαλούμε» μέσα μας. Με τη βοήθεια της Λογοτεχνίας, η λυτρωτική άποψη ότι γεννιόμαστε και παραμένουμε «ίσοι ως προς τα δικαιώματα και διαφορετικοί» ισχυροποιεί την πίστη «ότι η ανθρώπινη ποικιλομορφία είναι πλούτος, όχι ελάττωμα» (Ben Jelloun 77). Τελικά, παρά την «έκκεντρη» θέση της στον τεχνοκρατούμενο κόσμο μας, η Λογοτεχνία αποδεικνύεται πολύτιμη για την κατανόηση και την ερμηνεία του, συνιστώντας πολλές φορές προκλητικά «μια πρόσκληση σ' ένα διάλογο τόσο με αυτό που θεωρούμε οικείο όσο και μ' αυτό που θεωρούμε διαφορετικό» (Αποστολίδου κ.ά. 5).

Καταληκτικές διαπιστώσεις

Έχει γίνει, θεωρούμε, σαφές ότι η εννοιολόγηση των όρων, οι οποίοι συμπλέκονται διαλεκτικά από τον τίτλο ακόμη αυτής της μελέτης, διέρχεται σίγουρα την προβληματική τους αλλά και τα προσδιοριστικά τους στοιχεία. Και αν τα προσδιοριστικά αυτά στοιχεία θα μπορούσαν να εξηγήσουν τη δυναμική των όρων, η προβληματική που τους εκθέτει αναδεικνύει σίγουρα δύο σημαίνουσες παραμέ-

τρους που τα λογοτεχνικά κείμενα έχουν τη δυνατότητα να διαχειριστούν: την εμπειρία της πολυπολιτισμικής/διαπολιτισμικής συνύπαρξης και τον αυτοπροσδιορισμό/ετεροπροσδιορισμό της ταυτότητας (Αποστολίδου κ.ά.). Επιπλέον, παίρνοντας υπόψη την αντιμετώπιση του λογοτεχνικού κειμένου ως πεδίου αντανάκλασης κοινωνικοπολιτισμικών και ιδεολογικών αναπαραστάσεων (Κανατσούλη, *Ιδεολογικές Διαστάσεις*), με την ενδεικτική συνδρομή κάποιων λογοτεχνικών κειμένων για παιδιά και εφήβους, γίνεται κατανοητό ότι η εικόνα για τον «άλλο» ενυπάρχει με ευθύνη του συγγραφέα μέσα στο κείμενο, ενώ αυτή προσλαμβάνεται αναγνωστικά στη βάση ενός ήδη διαμορφωμένου πλαισίου από στερεότυπα, υποκειμενικές αντιλήψεις/προκαταλήψεις αλλά και κοινωνικοποιητικές διαδικασίες, στις οποίες εμπλέκονται τα αναγνωστικά υποκείμενα. Οπότε, η εικόνα που διαμορφώνεται για τον «άλλο» καθορίζεται τόσο από την κειμενική κατασκευή του όσο και από τα εξωκειμενικά στοιχεία που μεταφέρει ο αναγνώστης (Αναγνωστοπούλου).

Ανεξάρτητα, λοιπόν, από την προβολή μιας διαπολιτισμικής ερμηνευτικής ή από την αποτελεσματικότητα της διαπολιτισμικής διαχείρισης της ετερότητας και τη διαλεκτική συγκρότηση της υποκειμενικότητας που προτείνουν, όλα σχεδόν τα λογοτεχνικά βιβλία διαπολιτισμικού περιεχομένου μπορούν να προσφέρουν στους αναγνώστες τους ευκαιρίες «πολιτισμικής εγγραμματοσύνης». Στην ευτυχέστερη περίπτωση τους ωθούν να ανακαλύψουν ή να ελέγξουν το ιδεολογικό υπόστρωμα μιας μυθοπλαστικής αφήγησης, να αντιληφθούν ουσιαστικά με το δικό τους τρόπο την πολυφωνία των κειμένων ή να τα ερμηνεύσουν (Πασχαλίδης 324-327), ενώ στην ατυχέστερη να αρκεστούν σε πρακτικές επιφανειακής αναγνώρισης της ετερότητας ή να αναπαραγάγουν ανώδυνα κυρίαρχες κατηγοριοποιήσεις και στερεότυπα.

Το βέβαιο είναι ότι η λογοτεχνική αφήγηση ως μια ιδιαίτερη πολιτισμική συνδήλωση και ως μια επιμέρους πολιτισμική πρακτική, ως αναπαράσταση της πραγματικότητας και ως ατομικό/συλλογικό βίωμα, μπορεί να αποτελέσει τη βάση αναπαραγωγής ή αποδόμησης των κυρίαρχων στερεοτύπων για τον «εαυτό» και τον «άλλο», προσφέροντας στους μη ενήλικους αναγνώστες μια πολιτισμική εμπει-

ρία. Η δυναμική αυτή είναι εμφανέστερη στην περίπτωση της Λογοτεχνίας για Παιδιά και Εφήβους, «επειδή ακριβώς η πράξη της αφήγησης διενεργείται συνήθως μέσα από διπολικές κατηγοριοποιήσεις των προσώπων σε ήρωες και αντιήρωες, φίλους και εχθρούς, καλούς και κακούς», ίδιους και διαφορετικούς (Μανιάτης και Πολίτης 1229). Η τελική έκβαση αυτής της διαπραγμάτευσης/διαχείρισης, δηλαδή η πρόσληψη/αποδοχή ή η αντίδραση/απόρριψη των συλλογικά προσδιορισμένων αναπαραστάσεων, είναι απόρροια της διαλεκτικής σχέσης λογοτεχνικού κειμένου-αναγνώστη, ενώ υποδηλώνει ότι οι ιδεολογικές λειτουργίες του κειμένου επιφυλάσσουν για τη Λογοτεχνία μια «ανοιχτότητα», επιτρέποντάς της να κινείται μεταξύ της πολυπολιτισμικής πραγματικότητας και της διαπολιτισμικής ερμηνευτικής της, ανάμεσα σε διαφορετικές ταυτότητες και σε ποικίλες ετερότητες.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Μελέτες

- Αμπατζοπούλου, Φραγκίσκη. *Ο Άλλος εν Διωγμώ. Η Εικόνα του Εβραίου στη Λογοτεχνία: Ζητήματα Ιστορίας και Μυθοπλασίας*. Αθήνα: Θεμέλιο, 1998.
- _____. «Η Πολιτισμική Εικονολογία και οι Στόχοι της». *Διαβάζω*, τεύχ. 417, Απρίλιος 2001, σσ. 92-95.
- Αναγνωστοπούλου, Διαμάντη. «Λογοτεχνία και Ετερότητα: Η Έννοια και η Εικόνα του Ξένου και του Διαφορετικού σε Λογοτεχνικές Αφηγήσεις για Παιδιά». *Η Λογοτεχνία Σήμερα: Όψεις, Αναθεωρήσεις, Προοπτικές*, Άντα Κατσίκη-Γκίβαλου (επιμ.). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2004, σσ. 350-355.
- Αντωνοπούλου, Αναστασία, Καρακάση, Αικατερίνη και Πετροπούλου, Παρασκευή. *Συγκριτολογία*, «Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα/Κάλλιπος», 2015, repository.kallipos.gr/bitstream/11419/4329/1/00_master_document_neo-KOY.pdf
- Αποστολίδου, Βενετία, Πασχαλίδης, Γρηγόρης και Χοντολίδου, Ελένη. «Η Λογοτεχνία ως Πολιτισμική και Διαπολιτισμική Αγωγή». (Εισήγηση στη Διημερίδα: *Ομοιότητες και Διαφορές: Αναζητώντας Νέους δρόμους στην Εκπαίδευση*, Κομοτηνή, 29-30 Νοεμβρίου 2002), reader.ekt.gr/bookReader/show/index.php?lib=EDULLL&item=319&bitstream=319_01#page/1/mode/2up
- Αρβανίτη, Ευγενία. «Διαπολιτισμικότητα και Ετερότητα στην Εκπαίδευση: Προς μια Νέα Επαγγελματική Μάθηση». *Σύγχρονες Ερευνητικές Τάσεις στην Προσχολική και την Πρώτη Σχολική Ηλικία*, Τ.Ε.Ε.Α.Π.Η. (επιμ.). Εκδόσεις Νέων Τεχνολογιών-New Tech Pub, 2016, σσ. 9-28.
- Ben Jelloun, Tahar. *Ο Ρατσισμός Όπως τον Εξήγησα στην Κόρη μου*. Μετάφραση

- Αγγέλα Βερυκοκάκη. Αθήνα: Νέα Σύνορα-Α. Α. Λιβάνη, 1998.
- Γαβριηλίδου, Σοφία. «Ο Διαπολιτισμικός Χαρακτήρας της Μεταφρασμένης Παιδικής Λογοτεχνίας» (Εισήγηση στην Ημερίδα: *Παιδί και Δικαιώματα: Η πρόταση της Παιδικής Λογοτεχνίας*, Θεσσαλονίκη, Τελλόγγλειο Ίδρυμα, 10 Μαΐου 2009), users.auth.gr/~sgavr/Gavriliidis-Diapolitismikos_Xaraktiras_Paidikis_Logotexnias.pdf
- Γιαννικοπούλου, Αγγελική. *Στη Χώρα των Χρωμάτων: Το Σύγχρονο Εικονογραφημένο Παιδικό Βιβλίο*. Αθήνα: Παπαδόπουλος, 2008.
- Γκόβαρης, Χρήστος. «Διαπολιτισμική Εκπαίδευση και το Δίλημμα των «Πολιτισμικών Διαφορών». *Παιδαγωγικός Λόγος*, τεύχ. 3, 2000, σσ. 23-30.
- _____. *Εισαγωγή στη Διαπολιτισμική Εκπαίδευση*. Αθήνα: Διάδραση, 2011.
- _____. «Διαπολιτισμική Παιδαγωγική. Σκέψεις από τη Σκοπιά της Θεωρίας της Παιδείας (Bildungstheorie)». *Διδασκαλία και Μάθηση στο Διαπολιτισμικό Σχολείο*, Χρήστος Γκόβαρης (επιμ.). Αθήνα: Gutenberg-Γιώργος & Κώστας Δαρδανός, 2013, σσ. 17-30.
- Γκότοβος, Αθανάσιος. *Εκπαίδευση και Ετερότητα: Ζητήματα Διαπολιτισμικής Παιδαγωγικής*. Αθήνα: Μεταίχμιο, 2002.
- Cummins, Jim. *Ταυτότητες υπό Διαπραγμάτευση: Εκπαίδευση με Σκοπό την Ενδυνάμωση σε μια Κοινωνία της Ετερότητας*. Μετάφραση Σουζάνα Αργύρη. Αθήνα: Gutenberg-Γιώργος & Κώστας Δαρδανός, 2002.
- Ελιάντ, Μιρσέα. *Εικόνες και Σύμβολα: Το Συλλογικό Υποσυνείδητο*. Μετάφραση Άγγελος Νίκας. Αθήνα: Αρσενίδη, 1994.
- Ζάχος, Δημήτρης Θ. *Επίκαιρα Θέματα Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης*. Θεσσαλονίκη: Σταμούλη, 2017.
- Ιωακειμίδου, Λητώ. «Πέρα από την Εξύμνηση της Διασταύρωσης: Η Σύγχρονη Θεωρητική Διεύρυνση της Συγκριτικής Γραμματολογίας και οι Προοπτικές της». *Χώρες της Θεωρίας: Ιστορία και Γεωγραφία των Κριτικών Αφηγημάτων*, Απόστολος Λαμπρόπουλος και Αντώνης Μπαλασόπουλος (επιμ.). Αθήνα: Μεταίχμιο, 2010, σσ. 51-69.
- Iser, Wolfgang. *The Act of Reading: A Theory of Aesthetic Response*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1978.
- Κανατσούλη, Μένη. *Ιδεολογικές Διαστάσεις της Παιδικής Λογοτεχνίας*. Αθήνα: Τυπωθήτω-Γ. Δαρδανός, 2000.
- _____. *Αμφίσημα της Παιδικής Λογοτεχνίας: Ανάμεσα στην Ελληνικότητα και την Πολυπολιτισμικότητα*. Αθήνα: Σύγχρονοι Ορίζοντες, 2002.
- Κορτσάρη, Ολυμπία. *Μορφές του «Άλλου» σε Ξερόγλωσσα Μεταφρασμένα Βιβλία Λογοτεχνίας για Παιδιά Πρώτης Σχολικής Ηλικίας*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη, 2009.
- Kristeva, Julia. *Ξένοι Μέσα στον Εαυτό μας*. Μετάφραση Βασίλειος Πατσογιάννης. Αθήνα: Scripta, 2004.
- Μανιάτης, Παναγιώτης και Πολίτης, Δημήτρης. «Η Διαπολιτισμική Πρόθεση της Εκπαίδευσης και η Συνηγορία της Λογοτεχνίας: Η Περίπτωση των Ανθολογίων Λογοτεχνικών Κειμένων του Δημοτικού Σχολείου». *Η Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση και οι Προκλήσεις της Εποχής μας*, Γεώργιος Καψάλης και Απόστο-

- λος Κατσίκης (επιμ.). Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 2007, σσ. 1227-1235, 6dimdiar-elefhth.thess.sch.gr/Greek/Diapolitismiki_Ekpaidefsi/ Eishghseis DiapolEkpshs/EishghseisDiapolEkpshs2007/i_diapolitismiki_prothesi.pdf
- Maniatis, Panagiotis. «Critical Intercultural Education. Necessities and Prerequisites for its Development in Greece». *Journal for Critical Education Policy Studies*, vol. 10, no. 1, 2012, pp. 156-167.
- Μάρκου, Γεώργιος. *Προσεγγίσεις της Πολυπολιτισμικότητας και η Διαπολιτισμική Εκπαίδευση-Επιμόρφωση των Εκπαιδευτικών*. ΥΠ.Ε.Π.Θ.-Γ.Γ.Α.Ε., 1996.
- Μπάμπα, Χόμι Κ. «Το Ζήτημα του Άλλου: Το Στερεότυπο και ο Αποικιακός Λόγος». *Η Λογοτεχνική Θεωρία του Εικοστού Αιώνα: Ανθολόγιο Κειμένων*, Κ.Μ. Newton (επιμ.). Μετάφραση Αθανάσιος Κατσιακερός και Κώστας Σπαθαράκης. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2013, σσ. 506-518.
- Μπουγιουκλή, Πολυξένη. *Ο Ρόλος της Διαπολιτισμικής Ετοιμότητας των Εκπαιδευτικών στην Ανάπτυξη Θετικού Ψυχολογικού Κλίματος σε Πολυπολιτισμικά Περιβάλλοντα* (Μ.Δ.Ε.), Πανεπιστήμιο Μακεδονίας-Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών Εκπαιδευτικής & Κοινωνικής Πολιτικής, 2014, dspace.lib.uom.gr/bitstream/2159/16260/3/ BougioukliPolyxeniMsc2014.pdf
- Ναυρίδης, Κλήμης και Χρηστάκης, Νικόλας (επιμ.). *Ταυτότητες: Ψυχοκοινωνική Συγκρότηση*. Μετάφραση Κατερίνα Ζησίμου. Αθήνα: Καστανιώτη, 1997.
- Νικολάου, Γιώργος. «Διαπολιτισμικότητα-Διαπολιτισμική Εκπαίδευση» (Σχολή Επιστημών Αγωγής, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Εργαστήριο Μελετών Αποδήμου Ελληνισμού & Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης), 2011, repository.edulll.gr/ edulll/retrieve/1417/260.pdf
- Norton, Donna E. *Μέσα από τα Μάτια ενός Παιδιού: Εισαγωγή στην Παιδική Λογοτεχνία*. Μετάφραση Φωτεινή Καπτσίκη και Σεβαστή Καζαντζή. Αθήνα: Επίκεντρο, 2007.
- Οικονόμου-Αγοραστό, Ιωάννα. *Εισαγωγή στη Συγκριτική Στερεοτυπολογία των Εθνικών Χαρακτηριστικών στη Λογοτεχνία*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 1992.
- Πάγκαλος, Βασίλης. «Μεταμόρφωση και Εικονολογία: Ο Πίθηκος Ξουθ ή τα Ήθη του Αιώνας του Ιάκωβου Πιτζιπίου». *Διαβάζω*, τεύχ. 417, Απρίλιος 2001, σσ. 107-113.
- Παρθένης, Χρήστος και Γιώργος, Φραγκούλης. *Η Διαπολιτισμική Εκπαίδευση Απέναντι σε Νέες Προκλήσεις. Ρομά: Μια Θεωρητική και Εμπειρική Προσέγγιση*. Αθήνα: Μεταίχμιο, 2015.
- Πασχαλίδης, Γρηγόρης. «Γενικές Αρχές ενός Νέου Προγράμματος για τη Διδασκαλία της Λογοτεχνίας». *Λογοτεχνία και Εκπαίδευση*, Βενετία Αποστολίδου και Ελένη Χοντολίδου (επιμ.). Αθήνα: Τυπωθήτω-Γ. Δαρδανός, 1999, σσ. 319-333.
- Πολίτης, Δημήτρης και Μανιάτης, Παναγιώτης. «Από τη Διαπολιτισμική Διαχείριση της Ετερότητας στη Διαλεκτική Συγκρότηση της Υποκειμενικότητας: Το Ζήτημα των Ταυτοτήτων στη Σύγχρονη Λογοτεχνία για Παιδιά και Εφήβους». *Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου: Λογοτεχνία και Διαπολιτισμικές Διαδρομές*, Κομοτηνή, 2015, utopia. duth.gr/~mdimasi/cng/index_htm_files/Politis_Maniatis.pdf

- Πρεβεζάνου, Βαρβάρα. «Ετερότητα και Λογοτεχνία για Μικρά Παιδιά». *Διδασκαλία και Μάθηση στο Διαπολιτισμικό Σχολείο*, Χρήστος Γκόβαρης (επιμ.). Αθήνα: Gutenberg-Γιώργος & Κώστας Δαρδανός, 2013, σσ. 57-76.
- Rosenblatt, Louise Michelle. *The Reader, the Text, the Poem: The Transactional Theory of the Literary Work*. Southern Illinois University Press, 1978.
- Smith, Philip. *Πολιτισμική Θεωρία: Μια Εισαγωγή*. Μετάφραση Αθανάσιος Κατσιακερός. Αθήνα: Κριτική, 2006.
- Ταίηλορ, Τσαρλς. *Πολυπολιτισμικότητα: Εξετάζοντας την Πολιτική της Αναγνώρισης*. Μετάφραση Φιλήμων Παιονίδης. 2^η έκδοση. Αθήνα: Πόλις, 1999.
- Τζιόβας, Δημήτρης. «Συγκριτισμός και Διαπολιτισμικότητα.» *Το Βήμα* («Γνώμες»), 31 Οκτωβρίου 1999, www.tovima.gr/orinions/article/?aid=115814
- Tiedt, Pamela I., and Iris M. Tiedt. *Πολυπολιτισμική Διδασκαλία*. Μετάφραση Τίνα Πλυτά. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2006.

Βιβλία για παιδιά

- Βέλθους, Μαξ. *Ο Βάτραχος κι ο Ξένος*. Μετάφραση Μάνος Κοντολέων. 4^η έκδοση. Αθήνα: Πατάκη, 2000.
- Biondi, Ghislaine (κείμενο), Ντοτρεμέρ, Ρεμπέκα (εικονογράφηση). *Ο Γίγαντας και τα Πουλιά*. Μετάφραση Βίκη Τσιώρου. Αθήνα: Αίσωπος, 2001.
- Γουέστον, Κάρι (κείμενο), Γουόρνς, Τιμ (εικονογράφηση). *Ένας Αρκούδος στο Σχολείο!* Μετάφραση Ρένα Ρώσση-Ζαΐρη. Αθήνα: Μεταίχμιο, 2008.
- Δημουλίδου, Χρύσα (κείμενο), Δενεζάκη, Λιάνα (εικονογράφηση). *Ο Πρασινοπασχαλιάς*. Αθήνα: Α. Α. Λιβάνη, 2005.
- Dohaney, Rainy. *TINKA: Το Μικρότερο Προβατάκι του Κόσμου!* Μετάφραση Μαρία Αγγελίδου. Αθήνα: Παπαδόπουλος, 2003.
- Γουίτχουχ, Ρενέ (κείμενο), Gasté, Éric (εικονογράφηση). *Ο Πράσινος Λύκος*. Μετάφραση Σέτη Λεπίδα. Αθήνα: Παπαδόπουλος, 2008.
- Κέιβ, Κάθριν (κείμενο), Ρίντελ, Κρις (εικονογράφηση). *Το Κάτι Άλλο*. Μετάφραση Ρένια Τουρκολιά-Κυδωνιεύς. Αθήνα: Πατάκη, 1997.
- Κρούουθερ, Κίτυ. *Ο Μαύρος Κότσυφας κι ο Άσπρος Γλάρος*. Μετάφραση Ελίνα Μαρμαρίδου. 4^η έκδοση. Αθήνα: Σύγχρονοι Ορίζοντες, 2003.
- Λενέν, Τιερί (κείμενο), Πουαριέ, Φιλίπ (εικονογράφηση). *Με τα Μάτια της Καρδιάς*. Μετάφραση Ανδρέας Καρακίτσιος. Αθήνα: Σύγχρονοι Ορίζοντες, 2001.
- Μακ Κι, Ντέιβιντ. *Έλμερ, ο Παρδαλός Ελέφαντας*. Μετάφραση Αθηνά Ανδρουτσοπούλου. Αθήνα: Πατάκη, 1997.
- Μαργαρίτης, Κυριάκος. *Ο Κονσερβοσυλλέκτης*. Αθήνα: Ψυχογιός, 2008.
- Μπριμπό, Τζεφ (κείμενο), Ντε Μάρκεν, Γκέιλ (εικονογράφηση). *Το Καπέλο της Δεσποινίδος Χάνικατ*. Μετάφραση Κώστια Κοντολέων. Αθήνα: Άγκυρα, 2003.
- Ρουσακή, Μαρία (κείμενο), Παπανικολάου, Πωλίνα (εικονογράφηση). *Η Μέλω η Μοναδική*. Αθήνα: Παπαδόπουλος, 2001.
- Σαβουαζά Ερίκ (κείμενο), Ρεμπενά, Φρεντερίκ (εικονογράφηση). *Ο Νάνος και η Γαριδούλα*. Μετάφραση Ανδρέας Καρακίτσιος. Αθήνα: Σύγχρονοι Ορίζοντες, 2001.